

Ο Σταύρος Καλλέργης γεννήθηκε στο Χουμέρι Μυλοποτάμου Κρήτης το 1865. Ο πατέρας του ήταν οπλαρχηγός, διοικητής της τοπικής επαρχίας, πολεμιστής στο Αρκάδι και συγγενής του ανακτορικού Δημήτρη Καλλέργη, από τον οποίο διορίστηκε στο παλάτι. Όταν ήταν φοιτητής της Αρχιτεκτονικής Σχολής του Πολυτεχνείου, γνωρίστηκε με τον Επτανήσιο ριζοσπάστη Ρόκκο Χοϊδά και με τον Πλάτωνα Δρακούλη και άρχισε να διαβάζει έργα των Προυττόν, Μπακούνιν, Κροπότκιν και άλλων.

Σε ηλικία 19 χρόνων, οργάνωσε μια διαδήλωση φοιτητών με κόκκινες σημαίες και συνθήματα «Ισότητας-Αδελφότητας-Κοινοκτημοσύνη» και «Δωρεάν Παιδεία». Την ίδια εποχή, σύμφωνα με τον ιστορικό, Θεόδωρο Μπενάκη,, ο Καλλέργης συμμετείχε σε έναν κύκλο νέων γύρω από το περιοδικό *Άρδην* που κυκλοφόρησε το 1885 ο Πλάτων Δρακούλης, το οποίο, σύμφωνα με τον Π. Νούτσο, έπαιξε σημαντικό ρόλο στη διαμόρφωση του αρχικού ιδεολογικού του προσανατολισμού. Ο ίδιος ο Δρακούλης υπήρξε ένας από τους κύριους συνεργάτες στην εφημερίδα του Καλλέργη *Σοσιαλιστής* κατά την πρώτη περίοδο (Ιούνιος-Σεπτέμβριος 1890).

Το 1890 και αφού το *Άρδην* είχε πλέον σταματήσει την κυκλοφορία του, ο Καλλέργης επικεφαλής ομάδας συντρόφων του, ίδρυσε στην Αθήνα τον Κεντρικό Σοσιαλιστικό Σύλλογο, τα περισσότερα μέλη του οποίου ήταν φοιτητές και μαθητές. Παράλληλα, κυκλοφόρησε την εφημερίδα *Σοσιαλιστής*. Στην εφημερίδα αυτή, ο Καλλέργης δημοσίευσε ένα επαναστατικό σοσιαλιστικό πρόγραμμα, αρκετά προωθημένο σε απόψεις και προτάσεις για την εποχή, έχοντας ήδη αρχίσει να οραματίζεται μια αναπτυγμένη αγροτικά και βιομηχανικά σοσιαλιστική κοινωνία. Εκτός από την Αθήνα, μέλη ή φίλοι του Συλλόγου υπήρξαν και σε άλλες πόλεις της χώρας, όπως Κέρκυρα, Ζάκυνθο, Σύρο, Πάτρα, Βόλο, Χαλκίδα και Ναύπλιο.

Σύμφωνα με τον Θ. Μπενάκη, στις σελίδες της εφημερίδας του Καλλέργη συναντούμε πολύτιμες πληροφορίες για την εργατική κίνηση της εποχής καθώς και για τον τρόπο με τον οποίο οι νεαροί σοσιαλιστές προσπαθούσαν να δημιουργήσουν συνδικαλιστικές βάσεις. Το 1890 η άσχημη κατάσταση ορισμένων κλάδων της ελληνικής οικονομίας προκάλεσε αντιδράσεις στους εργαζομένους. Εμποροϋπάλληλοι, δημοσιογράφοι και τυπογράφοι με κινητοποιήσεις τους τον Ιούνιο ζητούσαν την καθιέρωση αργίας τις Κυριακές. Την ίδια περίοδο σημειώθηκαν απεργιακές κινητοποιήσεις και στο Λαύριο με αίτημα την καθιέρωση του 8ώρου. Όπως αναφέρει ο *Σοσιαλιστής* στο τεύχος 3 (23-29 Ιουνίου 1890), στα τέλη Ιουλίου του ίδιου χρόνου οι εμποροϋπάλληλοι σε συγκέντρωσή τους *όπισθεν ανακτορικού κήπου εις το καφενείον το Στάδιον αποφάσισαν να μη εργάζονται τας Κυριακάς. Κατήλθαν δε συσσωματωμένοι εις την οδόν Ερμού και Αιόλου και έκλεισαν όσα καταστήματα ήσαν ανοιχτά.* Αποτέλεσμα της κινητοποίησης των εμποροϋπαλλήλων ήταν να αποφασίσουν οι έμποροι να κλείνουν τα καταστήματά τους τις Κυριακές στις 12 το μεσημέρι.

Τον Σεπτέμβρη του 1890, για διάφορους λόγους, η εφημερίδα διέκοψε την κυκλοφορία της, δίνοντας τη θέση της σε άλλες ομάδες που όμως διαλύθηκαν και αυτές σε μικρό χρονικό διάστημα, ενώ και ο Σύλλογος περιέπεσε σε αδράνεια. Έτσι,

αρκετά στελέχη του Συλλόγου συνεργάστηκαν με τον κύκλο του Δρακούλη, συγκροτώντας τον Κοινωνικό Σύνδεσμο και εκδίδοντας την εφημερίδα *Κοινωνία-Άρδην*, σχήματα και απόπειρες που, επίσης, απέτυχαν.

Να σημειωθεί ότι για ένα σύντομο διάστημα το κενό που άφησε η διακοπή της έκδοσης του *Σοσιαλιστή* ήρθε να καλύψει μια άλλη εφημερίδα -ψυχή της οποίας ήταν επίσης ο Καλλέργης- η οποία είχε τον τίτλο *Σοσιαλισμός* και τον υπότιτλο «Εφημερίς σοσιαλιστική κοινωκτημοσυνιστική, όργανον του εν Αθήναις Κεντρικού Σοσιαλιστικού Συνδέσμου».

Τον Αύγουστο του 1892, ο Καλλέργης και οι φίλοι του επανιδρύουν τον Κεντρικό Σοσιαλιστικό Σύλλογο και επανακυκλοφορούν την εφημερίδα *Σοσιαλιστής*. Επίσης, εκλέχθηκε προσωρινή πενταμελής επιτροπή αποτελούμενη από τους Σ. Καλλέργη, Χαρίλαο Πουλόπουλο, Ιωάννη Ρετιτάγκο, Διονύσιο Μάργαρη, Γεώργιο Α. Δημόπουλο, Αναστάσιο Λογοθέτη και Ιπποκράτη Παπαδημητρόπουλο. Στο τέλος του ίδιου μήνα και σε νέα συνεδρίαση ψηφίστηκε το Καταστατικό και εκλέχθηκε μόνιμο Συμβούλιο της οργάνωσης, αποτελούμενο από τους Σ. Καλλέργη, Γ.Α.Δημόπουλο, Χ. Πουλόπουλο, Στέφ. Ταγωνίδη, Ι. Παπαδημητρόπουλο, Αναστ. Ζωγράφο και Σάβ. Αντωνιάδη. Διευθυντής εκλέχθηκε ο Σ. Καλλέργης, γραμματέας ο Γ.Α.Δημόπουλος και ταμίας ο Εμμ. Αναστασάκης.

Το φθινόπωρο του 1892 προσχώρησε στο Σύλλογο η Αλληλοβοηθητική Εταιρεία Τεχνιτών από την κωμόπολη Μαζέικα Καλαβύτων.

Στα τέλη του 1892, λόγω της εισδοχής νέων μελών, αναδιαρθρώθηκε η εσωτερική δομή του Συλλόγου και αποφασίστηκε η δημιουργία τεσσάρων τμημάτων με τα ονόματα «Ισότης», «Αδελφότης», «Ελευθερία» και «Δράσις». 1

Τα περισσότερα μέλη του ανασυγκροτημένου Κεντρικού Σοσιαλιστικού Συλλόγου ήταν ελεύθεροι επαγγελματίες (ιδιοκτήτες καταστημάτων) και υπάλληλοι. Το 1893, ο Καλλέργης πρότεινε την ένταξη του Συλλόγου στη Β' Διεθνή (που ιδρύθηκε στο Παρίσι το 1889), αλλά δημιουργήθηκε ένταση εξαιτίας διαφωνιών για διάφορα ζητήματα και τον Ιανουάριο του 1893 τα μέλη του Συμβουλίου Α. Ζωγράφος και Γ. Α. Δημόπουλος αντικαταστάθηκαν από τους Σ. Νάγο και Ε. Μαρκαντωνάτο αντίστοιχα. 2

Από εκεί και πέρα, ο Σύλλογος αναπτύχθηκε αρκετά, καθώς δημιουργήθηκαν νέα τμήματα στον Πειραιά, στο Λαύριο, στον Πύργο, στη Σύρο και στο Κατάκλων, ενώ επρόκειτο να ιδρυθούν και άλλα στην Καλαμάτα, στην Άρτα και στην Κέρκυρα. 3

Φαίνεται, όμως, ότι κατά τη διάρκεια του καλοκαιριού του 1893 ξέσπασαν διαμάχες που υπέβοσκαν από καιρό στο εσωτερικό του Συλλόγου, αν κρίνουμε από το παρακάτω δημοσίευμα στο πρώτο φύλλο της εφημερίδας *Σοσιαλιστικός Σύλλογος*, που κυκλοφόρησε στις 14 Αυγούστου 1893:

ΠΡΑΚΤΙΚΑ ΚΕΝΤΡΙΚΟΥ ΣΟΣΙΑΛΙΣΤ. ΣΥΜΒΟΥΛΙΟΥ

Συνεδρίασις της 24 Ιουνίου 1893 Παρόντων των μελών Ευάγ. Μαρκαντωνάτου Γραμματέως, Κ. Συνοδινού, Ανδρ. Ανεμογιάννη, Αλ. Ματιάτου και Σπ. Νάγου Συμβούλων, των δύο ετέρων μελών Σταύρου Καλλέργη, Διευθυντού και Χαρ. Πουλοπούλου, Συμβούλου, προσκληθέντων και αυτών υπό του Γραμματέως και μη προσελθόντων, πρώτος λαμβάνει τον λόγον ο Σύμβουλος Αλ. Ματιάτος, όστις αναγινώσκει κατηγορητήριο κατά του Διευθυντού του Συλλόγου Σταύρου Καλλέργη συγκεκριμένον εκ 12 άρθρων των εξής;

1) Παρεβίασε το άρθρον 2 του Καταστατικού του Συλλόγου αρνηθείς ν' αντικατασταθή το εις την αλλοδαπήν αποδημήσαν προ πολλού μέλος του Συμβουλίου Ιππ. Παπαδημητρόπουλος. 2) Παρεβίασε το άρθρον 4 παύσας παρανόμως τον πρώην Γραμματέαν του Συλλόγου Γ. Δημόπουλον αναδεχθείς αυτός πάσαν την ευθύνην. 3) Παρεβίασε το άρθρον 10 οικειοποιηθείς δικαιώματα Προέδρου των συνεδριάσεων. 4) Παρεβίασε το άρθρον 11 αρνηθείς να κανονισθή υπό του Συμβουλίου η πορεία της παρ' αυτού εκδιδομένης εφημερίδος ο "Σοσιαλιστής". 5) Παρεβίασε το άρθρον 13 δαπανήσας χρήματα του Συλλόγου. 6) Παρεβίασε το άρθρον 22 επιτρέψας την ίδρυσιν Τμημάτων εν τοις Επαρχίαις χωρίς οι απαρτιζόντες αυτά να ήνε μέλη του εν Αθήναις Κεντρικού Σοσιαλιστικού Συλλόγου, εξαπατήσας το Συμβούλιον ότι έχουσιν εγγραφεί. 7) Είπεν εις το μέλος του Συμβουλίου Κ. Συνοδινόν και εις άλλους πολλούς δημοσία, ότι θα διευθύνη τον Σύλλογον όπως θέλη αυτός, μη λαμβάνων υπ' όψιν του ούτε την γνώμην του Συμβουλίου ούτε το Καταστατικόν. 8) Ενώπιον των μελών του Συμβουλίου Ματιάτου, Πουλοπούλου, Μαρκαντωνάτου, Νάγου και Συνοδινού εξύβρισε κατ' επανάληψιν τους εν Ευρώπη σοσιαλιστάς Π. Αργυριάδην και Πλ. Δρακούλην ως παγαπόντας και εκμεταλλευτάς της σοσιαλιστικής ιδέας. 9) Ενώπιον των μελών του Συμβουλίου Πουλοπούλου, Μαρκαντωνάτου, Ματιάτου και Συνοδινού και άλλων είπεν ότι η εφημερίς του είνε ο Σύλλογος, και ως ήνε ιδιοκτήτης της εφημερίδος του, ούτω ήνε ιδιοκτήτης !!! και του Συλλόγου. 10) Καθυστερεί εις το μέλος του Συμβουλίου Σπ. Νάγον τρεις μισθούς, ότι ήνε εις την εφημερίδαν του, ως μαρτυρούσιν οι Ματιάτος και Μαρκαντωνάτος.

11) Δια να διαβάλη τον Σπ. Νάγον, εψεύσθη ενώπιον του αστυνόμου Ζάχου, ειπών ότι ο Σπ. Νάγος υπεξάιρεσε την σφραγίδα του Συλλόγου, ενώ εγνώριζεν ότι την σφραγίδα κατέχει κατά το Καταστατικόν ο Γραμματεύς Ε. Μαρκαντωνάτος. 12) Εψεύσθη ενώπιον της Δ' γενικής συνελεύσεως του Συλλόγου ειπών ότι η λέξις «λοιπών» παρεισέφρησεν εκ τυπογραφικού λάθους, ενώ αύτη είνε εγγεγραμμένη και εις τα χειρόγραφα του Καταστατικού.

Μετά την ανάγνωσιν του Κατηγορητηρίου το Συμβούλιον ομοφώνως προέβη εις την αποκήρυξιν του ως Διευθυντού και προτάσει του Σπ. Νάγου διεγράφη και από μέλος του Συλλόγου δυνάμει των άρθρων 4 και 21 του Καταστατικού.

Ο Γραμματεύς Ε. Μαρκαντωνάτος λέγει ότι επειδή πρόκειται να μεταθή εις Σπέτσας, κρίνει καλόν, κατά την σημερινήν συνεδρίασιν του Συμβουλίου, να εκλεγή νέος Διευθυντής. Το Συμβούλιον παραδέχεται και ως νέον Διευθυντήν του Συλλόγου εκλέγει τον Πλάτωνα Κ. Δρακούλην εν Λονδίνω διαμένοντα. Ο Σύμβουλος Συνοδινός προτείνει, όπως ο Γραμματεύς επιφορτισθή και ειδοποιήσει τον Πλ. Δρακούλην περί της εκλογής του.

Τη προτάσει δε του Α. Ανεμογιάννη γίνεται δεκτόν, όπως αντικατασταθή εις το Συμβούλιον και ο Σύμβουλος Πουλόπουλος ως συμπράττοντος μετά του Καλλέργη δια του Ι. Αποστολίδη.

Λύεται η συνεδρίασις ώρα 6 Μ.Μ.

ΔΗΛΩΣΙΣ

Μετά την εκ του Συλλόγου αποπομπήν του ο Καλλέργης περισυλλέξας 3-4 πρόσωπα τα χειροτόνησεν Συμβούλους και ωνόμασε πάλιν εαυτόν Διευθυντήν, όπως δε μη συμβαίνει σύγχυσις μεταξύ του Συλλόγου του Καλλέργη και του Κεντρικού Σοσιαλ. Συλλόγου, δηλούμεν ότι οι αποτεινόμενοι προς τον Κεντρικόν Σοσιαλιστικόν Σύλλογον δέον ν' απευθύνωνται ούτω: Εφημερίς "Σοσιαλιστικός Σύλλογος" Αθήνας.

Ο Γραμματεύς του Κεντ. Σοσιαλ. Συλλόγου

Ευάγγ. Μαρκαντωνάτος.

Η εφημερίδα Σοσιαλιστικός Σύλλογος άρχισε να κυκλοφορεί με την ευθύνη και άμεση συμμετοχή των περισσότερο ριζοσπαστικών και αναρχικών εκείνη την εποχή μελών του Κεντρικού Σοσιαλιστικού Συλλόγου, και με την παραπάνω απόφαση φαίνεται ότι αποστασιοποιείται πλέον από τον προσωποπαγή έλεγχο του Σ. Καλλέργη και του άμεσου περιβάλλοντός του. Ο Καλλέργης φέρεται ότι έμεινε μόνο με ελάχιστους φίλους, ωστόσο, με αρκετές διασυνδέσεις στο σοσιαλιστικό και αναρχικό κίνημα της Ευρώπης, ενώ εξακολούθησε να κυκλοφορεί τον Σοσιαλιστή.

Με την έκδοση της εφημερίδας Σοσιαλιστικός Σύλλογος, μπαίνουν οι βάσεις για τη συγκρότηση μιας πιο συγκεκριμένης συλλογικότητας των αναρχικών και αναρχοσυνδικαλιστών, κάτι που επιχειρήθηκε ελάχιστα χρόνια αργότερα με την ίδρυση του Συνδέσμου «Κόσμος». Ο δε Πλάτων Δρακούλης διατηρεί ακόμα τα χρόνια εκείνα τις αμυδρές ελευθεριακές του τάσεις, γι' αυτό και προτάθηκε ως νέος διευθυντής του Συλλόγου. Επίσης, τον Σεπτέμβριο του 1893, ο Σύλλογος επρόκειτο να συγκαλέσει σύσκεψη όλων των σοσιαλιστικών κέντρων και ομάδων της Τουρκίας, αλλά δεν είναι ιστορικά διαπιστωμένο εάν έγινε κάτι τέτοιο.

Σχεδόν την ίδια εποχή (Φεβρουάριος 1893), ο Καλλέργης άρχισε να δημοσιεύει σε συνέχειες το έργο του Πιοτρ Κροπότκιν, «Εις αιών προσδοκίας». Φαίνεται, όμως, ότι η δημοσίευση του έργου αυτού δεν συνεχίστηκε. Δεν γνωρίζουμε ποιος έκανε τη μετάφραση του έργου αυτού. Ίσως την έκανε ο ίδιος ο Σταύρος Καλλέργης. Το εν λόγω έργο συμπεριλαμβάνεται στην αναρχική περίοδο του Καλλέργη, μιας και ο ίδιος ταξίδεψε, όπως είδαμε, στη Γαλλία, όπου και γνωρίστηκε με επιφανείς σοσιαλιστές, αλλά κυρίως αναρχικούς της εποχής. (Το κείμενο δημοσιεύεται στο Παράρτημα Ι).

Επίσης, σχεδόν την ίδια περίοδο δημοσιεύεται και το ακόλουθο:

Ο ΣΟΣΙΑΛΙΣΤΙΚΟΣ ΤΥΠΟΣ ΕΥΡΩΠΗΣ ΚΑΙ ΑΜΕΡΙΚΗΣ ΠΕΡΙ ΤΟΥ ΣΟΣΙΑΛΙΣΤΙΚΟΥ ΕΠΕΙΣΟΔΙΟΥ ΕΝ ΤΗ ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΒΟΥΛΗ

... Προ πάντων δε το Λονδίνω εκδιδόμενον όργανον του εκεί εδρεύοντος Επαναστατικού κομητάτου "Φρίδωμ", του οποίου οργάνου συνεργάται εισίν άπασα η χωρία των μεγίστων κοινωνιολόγων της εποχής μας, τουτέστιν ο Μομβράν, ο Ενρύ, ο Τυρνέρ, ο Π. Κροπότκιν, ο Δ. Νικόλλ, η Λουίζα Μισέλ, ο Μαλατέστας, ο Σαμουέλς, ο Υανόβσκης, κ.λπ. μετά της "Φρίδωμ" δε του μηνός Ιανουαρίου, εν ταις στήλαις της οποίας εν εκτάσει αναφέρεται το συμβάν, ο συνάδελφος Καλλέργης έλαβε παρ' ενός μέλους εκ μέρους όλων του ρηθέντος κομητάτου συγχαρητήριον επιστολήν, παρωτρύνουσαν αυτόν ίνα ακολουθήση την αυτήν πορείαν την οποίαν μέχρι σήμεραν ηκολούθησε, να έλθη δε εις αλληλογραφίαν μετά του κομητάτου κ.τ.λ. 4

Τον Μάιο του 1894 διακόπηκε ξανά η κυκλοφορία του *Σοσιαλιστή*. Στο μεταξύ, κατά τη δεύτερη περίοδο του *Σοσιαλιστή* (Αύγουστος 1892-Μάιος 1894), ο Καλλέργης θα γράψει μερικά σημαντικά κείμενα, όπως τα «Πρακτικός Κοσμοπολιτικός Σοσιαλισμός», «Οδηγός παντός ανθρώπου» (1892), «Πραγματεία περί σοσιαλισμού, μηδενισμού και αναρχίας» (1893), «Εγκόλπιον του εργάτου» (1893) και άλλα, που τύπωσε και διένειμε ο ίδιος σε ξεχωριστά φυλλάδια. 5

Κατά την περίοδο αυτή, ο *Σοσιαλιστής* δημοσιεύει λιγότερα άρθρα του Πλ. Δρακούλη, αλλά αρκετά κείμενα των Παναγιώτη Αργυριάδη από τη Γαλλία, Ευάγγελου Μαρκαντωνάτου και Ηρακλή Αναστασίου, ενώ ο Διονύσης Μάργαρης μεταφράζει διάφορα κείμενα από τα ιταλικά και ο Γιάννης Μαγκανάρας είναι ανταποκριτής της εφημερίδας στην Πάτρα. Τέλος, ο Ιωάννης Γεωργαντόπουλος, καθηγητής του Αβερωφείου Γυμνασίου, γράφει κείμενα για τη δράση των Ρώσων μηδενιστών.

Εκείνη την εποχή, ο Σταύρος Καλλέργης, παρ' ότι δεν μπορούμε να πούμε ότι ήταν ολοκληρωμένος αναρχικός, θα πρέπει να διάβασε το «Προς τους Νέους» του Πέτρου Κροπότκιν, καθώς και όποιο έργο των Προυντόν και Μπακούνιν μπόρεσε να βρει, δηλαδή τους θεωρητικούς διαφόρων τάσεων του αναρχισμού. Βέβαια, εκτός από τον Κροπότκιν, εκείνοι τους οποίους γνώρισε και διατήρησε σχέσεις ήταν όλοι εκπρόσωποι του μεταρρυθμιστικού σοσιαλισμού. Παρ' όλα αυτά, έτρεφε μεγάλη εκτίμηση για τους αναρχικούς.

Επίσης, η επιρροή των αναρχικών και διεθνιστικών απόψεων είναι εμφανής σε διάφορα άρθρα του Καλλέργη στον *Σοσιαλιστή*, όπως στο άρθρο με τον τίτλο «Οποίοι οι Σοσιαλισταί» στο οποίο παρουσιάζεται μία καθαρά διεθνιστική αρχή: *Οι σοσιαλισταί εθνισμόν δεν έχουσι, πατρίς των είναι όλη η γη, πατριώται των όλοι οι κάτοικοι της γης.* 6

Ο Σταύρος Καλλέργης ήταν από τους συνδιοργανωτές των πρώτων εορτασμών της Εργατικής Πρωτομαγιάς στην Ελλάδα. Την 1η Μαΐου 1891, μαζί με 12 συντρόφους του, φωτογραφήθηκαν όλοι μαζί, ως συμβολική συμμετοχή στην παγκόσμια ημέρα των εργατών. Το 1892 συγκεντρώθηκαν περίπου 30 άτομα στο Παναθηναϊκό Στάδιο και διαμαρτυρήθηκαν «εναντίον του πλουτοκρατικού καθεστώτος». Στις 2 Μαΐου 1893, συμμετείχαν στο εορτασμό περίπου 500 άτομα και ο Καλλέργης ήταν ο κεντρικός ομιλητής. Στη συγκέντρωση εγκρίθηκε ψήφισμα, αλλά καθώς τους επόμενους μήνες μαζεύτηκαν και άλλες υπογραφές, ο Καλλέργης πήγε να το παραδώσει στη βουλή στις 2 Δεκεμβρίου του ίδιου χρόνου. Το παρέδωσε στον πρόεδρο, αλλά, καθώς έβλεπε ότι η ώρα περνούσε και δεν διαβαζόταν, αποφάσισε να το διαβάσει ο ίδιος. Άρχισε τότε να διαβάζει και καθώς είχε βροντερή φωνή, οι βουλευτές τρομοκρατήθηκαν και άρχισαν να φωνάζουν: *Ου, οι αναρχικοί, θεέ μου, παναγία μου, θα ρίξουν βόμβες, και άλλα τέτοια.* Έτσι ο Καλλέργης συνελήφθη.

Την 1η Μαΐου 1894 ο εορτασμός ήταν ενιαίος και συμμετείχαν αρκετά άτομα (κάπου έγινε λόγος για 6.000) που συγκεντρώθηκαν ξανά στο Παναθηναϊκό Στάδιο. Μάλιστα, για την προπαγάνδισή της εκδήλωση κυκλοφόρησε η παρακάτω προκήρυξη:

ΕΚΚΛΗΣΙΣ ΠΡΟΣ ΤΟΥΣ ΕΡΓΑΤΑΣ

Εργάται,

Σεις των οποίων τα μέλη είνε νεναρκωμένα παρά του ανηλεούς χειμώνος και οίτινες έρχεσθε να θερμανθήτε εις τας πρώτας ακτίνας του ηλίου του Μαΐου. Σεις των οποίων τα τέκνα τρέμουσιν εκ του ψύχους μη έχοντα ενδυναμωτικήν τροφήν προς καταπράυνσιν των στερήσεών των. Σεις οι κοπιάζοντες ημέραν και νύκτα και στερείσθε πάντων. Σεις, οι κατηραμένοι παρίαί της νοικοκυρικής κοινωνίας. Σεις, οι αιωνίως εκμεταλλεζόμενοι, οι καταπεπονημένοι και οι ηττημένοι εν τη ζωή. Απαντήσατε εις την έκκλησίαν μας και έλθετε μεθ' όλων των δυσαρεστημένων, μεθ' όλων εκείνων οίτινες θέλουσιν να μετασχηματίσωσι τη βδελυράν μας κοινωνίαν, ήτις δεν έχει τέρψεις ειμή δια τους οκνηρούς, τους ραδιούργους και της υψηλής περιωπής κλέπτας, και επιφυλάττει όλας τας πικρίας, όλας τας αθλιότητας δια τους εργαζομένους και παράγοντας.

Έλθετε πάντες να διαδηλώσητε μεθ' ημών όπως επιτύχητε μεταρρυθμίσεις, αίτινες θα σας φέρωσιν εις την οριστικήν χειραφέτησιν.

Έλθετε ν' αποτελέσητε αριθμόν πέριξ ημών.

Η κίνησίς σας κατά δεκάδας, κατά εκατοντάδας χιλιάδων, θα εξαρκέση, όπως κάμη να σκεφθώσιν οι κατέχοντες πλούτον και οι τυφλοί κυβερνήται, οίτινες δεν βλέπουσιν ότι νέος τις νόμος ίνα καταποντίση τον παλαιόν κόσμον, μετά των αδικιών του, των ατιμιών του, των εγκλημάτων του.

Έλθετε να διαδηλώσητε υπέρ της μεταρρυθμίσεως ταύτης της ελαττώσεως των ωρών της εργασίμου ημέρας, και όλων των κοινωνικών μεταρρυθμίσεων και θα ίδητε το θαυμάσιον αποτέλεσμα του μεγάλου σας ειρηνικού κινήματος.

Μάθετε απλώς ότι ουδέν επιτυγχάνεται άνευ επανειλημμένων αιτήσεων εκ μέρους των ζητούντων, προς δυναμένους να παραχωρήσωσιν.

Δεν είσθε μόνο 100 εναντίον 1, είσθε 1000, είσθε 10.000 εναντίον 1.

Μην στερηθείτε θάρρους προς αίτησιν των δικαιωμάτων σας.

Ζητήσατε και θα σας παραχωρηθώσι.

Δεν πρόκειται να οπλισθήτε και ν' αναχωρήσετε εις πραγματικόν πόλεμον εναντίον των κυβερνώντων, πρόκειται να δειχθήτε μόνον, και να είπητε ότι θέλετε τοιούτον πράγμα, ίνα τούτο πραγματοποιηθή.

Αλλά πρέπει να είσθε συμπαγείς, ίνα ο αριθμός σας κάμη να σκεφθώσιν οι κύριοί σας, και υποκύψωσιν υπό την πίεσίν σας.

Εάν δεν πράξετε τούτο, σημαίνει ότι θέλετε να είσθε αιωνίως εις τη διάκρισιν των εκμεταλλευτών σας όπως τα τέκνα σας είνε οι δούλοι ή οι παρίαί δισεκατομμυριούχων τινών νοικοκυραίων, των οποίων ο τιμαριωτισμός εγκαθίσταται υπό τα βλέμματά σας και των οποίων η έπαρσις και η θηριωδία ισοδυναμούται προς τον εγωισμόν και την πλεονεξίαν των.

Αι πολιτικά μεταρρυθμίσεις, οικονομικά και κοινωνικά, δεν αποκτώνται ειμή δι' αδιαλείπτου αγώνος. Μόνον δια δράσεως συνεχούς και ενεργητικής θα κατορθώσητε οι ίδιοι να χειραφετηθήτε από της νοικοκυροσύνης.

Δράσατε λοιπόν ενούμενοι.

Εγερθήτε λοιπόν αφού είσθε άνδρες.

Ζητήσατε όλοι ομού τα δικαιώματά σας, τα μάλλον αδιαφιλονίκητα.

Ζητήσατε την θέσιν σας εις το συμπόσιον της ζωής, αφού σεις είσθε οι κάμνοντες τα έξοδα και ετοιμάσετε τοιουτοτρόπως δια μεν τον εαυτόν σας την βελτίωσιν της θέσεώς σας, δια δε τα τέκνα σας κοινωνία καλλιτέραν, όπου η στρατοκρατία, η σφαγή μεταξύ των λαών, η τοκογλυφία, η δουλεία του ανδρός, η εκπόρνευσις της γυναικός και η αμάθεια του παιδός δεν θα είνε η τελευταία λέξις του πολιτισμού.

Έλθετε λοιπόν πάντες οι εργάται και οι δυσαρεστημένοι κατά της σημερινής καταστάσεως εις το Στάδιον, όπου σας καλούσιν οι αδελφοί σας σοσιαλισταί, όπως μετ' αυτών διαμαρτυρηθήτε κατά της σημερινής αθλίας κοινωνικής καταστάσεως.

Η επί της εορτής 1 Μαΐου Σοσιαλιστική Επιτροπή 7

Στη συγκέντρωση μίλησαν οι αναρχικοί Ευάγγελος Μαρκαντωνάτος και Γραμματικός, ο Πλάτωνας Δρακούλης και ο Σταύρος Καλλέργης.

Μετά το τέλος, όμως, της εκδήλωσης ο Καλλέργης και διάφοροι άλλοι συνελήφθησαν. Είχε, στο μεταξύ, μεσολαβήσει και το επεισόδιο με τον Μαρκαντωνάτο (για το οποίο γίνεται λόγος παρακάτω). Ο Καλλέργης παρέμεινε προφυλακισμένος μέχρι τις 28 Οκτωβρίου 1894, οπότε δικάστηκε, αθώωθηκε και αναχώρησε αμέσως για τη Γαλλία, από όπου επέστρεψε μετά από 14 μήνες στα τέλη του φθινοπώρου του 1895. Μάλιστα, πριν αναχωρήσει για τη Γαλλία έγινε αποδέκτης αρκετών συγχαρητηρίων επιστολών για την αθώωσή του. Μια από αυτές ήταν και αυτή αναρχικών από τον Πύργο, που δημοσιεύτηκε στο τεύχος 59 του *Σοσιαλιστή* (Νοέμβριος 1894):

ΤΗΛΕΓΡΑΦΗΜΑΤΑ ΣΥΓΧΑΡΗΤΗΡΙΑ

Μεταξύ των άλλων ελάβομεν και το κάτωθι συγχαρητήριον τηλεγράφημα, όπερ δημοσιεύομεν ένεκεν ιδιαιτέρων λόγων: Σταύρον Καλλέργην Συγχαίρομεν. Το κράτος της αληθείας εκμηδένιση παν άλλο κράτος.

Εν Πύργω

Δ. Αρνέλος, Δ. Καλατζόπουλος, Δ. Μπαντούνας, Πετρίσης, Β. Θεοδωρίδης». 8

Πάντως, στον *Σοσιαλιστή* δημοσιεύτηκαν και κείμενα άμεσου αναρχικού ενδιαφέροντος όπως αυτό που παρατίθεται στη συνέχεια για τον Μιχαήλ Μπακούνιν:

ΜΙΧΑΗΛ ΒΑΚΟΥΝΙΝΟΣ

Ολίγοι προσωπικότητες εισίν αντάξιοι του Βακουίνου. Ολίγοι άνθρωποι ήσκησαν, όσσην αυτός επιρροήν εις την εποχήν του. Ολίγοι άνθρωποι επεγήγησαν όσον αυτός και ως αυτός διέπρεψαν.

Ο Μιχαήλ Βακουίνος έσπειρε μεταξύ των Ρώσων αξιωματικών τον πρώτον σπόρον του πυρήνος τούτων, ου το όνομα τυγχάνει συνώνυμον προς τον ύψιστον της υπερηφάνειας και της φαντασίας βαθμόν.... Περί του Μηδενισμού. Επολέμησεν εις άπαντας του κόσμου τας επαναστατικάς τάξεις. Υπήρξεν ο κύριος εισηγητής του αναρχικού κινήματος, ου το ενδιαφέρον από ημέρας εις ημέραν εξαπλούται. Το μυστηριώδες της υπ' εκείνου ασκουμένης επιρροής της ζωής του, συνίσταται εν τη θρασύτητι των σκέψεών του και εν τη μεγαλοφροσύνη των αισθημάτων του. Υπήρξε μέγας, ισχυρός άνθρωπος της εποχής, υπήρξεν ο διάβολος μεταμορφωμένος, μαθών από παιδός να περιφρονή ως ανεπαρκή τα στενά της ανθρωπίνου υπάρξεως όρια, να αποφεύγη τας παραδεδεγμένας δοξασίας, να περιφρονή τα προσδεσμένα και τας κοινωνικάς συμφωνίας, να ... τους νεοτερισμούς και να θεωρή ως μόνον αδύνατον εκπληρώσεως εν τω μέλλοντι μόνον τι άδικον και κακόν. Πας τις είναι ελεύθερος άλλως να φρονή εκείνο, όπερ εκπλήττει εστί αι ιδέαι, όπερ ερεθίζει, όπερ εξάγει ημάς της πλάνης, εν η καθεύδωμεν, τέλος εν μια λέξει αι ουτοπίαι εισίν ο της ανθρωπότητος άξων.

Άνθρωποι ανίσχυροι όπως της κυρίας αυτών εγερθώσι καταστάσεως, έρπουσιν επί της γης και ως προς την κοινωνικήν τάξιν εισί ζώα, εισί δ' αυτοί μυριάδες. Εάν ούτοι ήθελον καταστήσει νόμον την ιδίαν αυτών γνώμην, εάν δ' ο κόσμος όλος υπέκυπτεν εις αυτόν, εάν από καιρού εις καιρόν ανταρτικός τις δεν ήρχετο και ετίνασσεν αυτάς, νέας εισάγων θεωρίας και επί νέων προσπαθών να θεμελιώση αυτάς βάσεων, αλλοίμονον εις τας προόδους της ανθρωπότητος.

Ο Βακουίνος δεν περιορίσθη μόνον εις το να ... τας σκέψεις, βαθύς σύγχρονος, κατάλληλος διαλέκτωρ, μαχητής της αξίας ως μαρτυρούσιν αι πολυάριθμοι αυταί χειρόγραφοι διατριβαί. Η Πολιτική Θεολογία του Μαντζίνη, Επιστολαί περί Κομμούνας, Ο Θεός και το Κράτος κ.τ.λ. υπήρξε εν ταυτώ και ο άνθρωπος της δράσεως. Αι ιδέαι του ενεπνέοντο εξ έρωτος προς την ανθρωπότητα. Δεν ηρύετο αυτός αποθαυμάζων τι εν τη σπουδή, εν ταις βίβλοις, ηρύετο αυτάς εκ της πείρας, εκ της ζωής, εκ της γνώσεως των ανθρωπίνων αναγκών και δυστυχιών.

Εις τούτο αποδοτέον την αέναον της διανοίας αυτού ανάπτυξιν, την επίτασιν και ανάπτυξιν των σκέψεών του.

Νέος πατρίκιος, με τας πατροπαραδότους σκέψεις, είτε ... πορεύεται εις Πολωνίαν ως αξιωματικός του πυροβολικού, παρίσταται μάρτυς ολοκλήρου λαού καταδυναστευομένου παρ' ενός Τσάρου, βλέπει ότι και αυτός είναι όργανον της ασυνειδήτου δεσποτείας και δεν αποδειλιά. Αποδύεται την στολήν του αξιωματικού της αυτοκρατορικής φρουράς και μεταβαίνει να ζητήση εκ της μελέτης της φιλοσοφίας τας απαντήσεις των αφ' ων. Η διάνοιά του βασανίζεται αιτημάτων, την λύσιν του προβλήματος του δικαίου και της ευτυχίας της ανθρωπότητος.

Αλλά μόλις εις γερμανικόν τι πανεπιστήμιον εισελθών ακούει τας κραυγάς ενός όλου λαού προς ιδίαν από της δουλείας απαλλαγήν οργώντος, λησμονεί ότι εστί Ρώσος, ακούει την φωνήν του δικαίου, και κατατάσσεται εις τας τάξεις μυστικής εταιρείας της Νέας Γερμανίας.

Μετά μικρόν, κατά το 1848, σπεύδει εις Παρισίους όπως λάβη μέρος εις το ανταρτικόν κίνημα όπερ επέφερε την πτώσιν της δυναστείας του Λουδοβίκου Φιλίππου. Εκ Παρισίων πορεύεται εις Πράγαν όπως πολεμήση εις τας τάξεις των ανταρτών, εκθέτων πολλάκις την ιδίαν αυτού ζωήν, και προτιμά παρά να εγκαταλείψη το πεδίον του αγώνος να πέσει εις τας χείρας των Αυστριακών, οίτινες καταδίκασαν αυτόν δια του στρατοδικείου εις θάνατον.

Ευτυχώς η Ρωσική κυβέρνησις, ήτις, εν τω μεταξύ είχε δημεύσει όλα τα πλούτη του, διότι παρέβη διαταγήν, δι' ης διετάττετο να παύση τα ταξείδιά του και επανέλθη εις το πάτριον έδαφος, τον προγράφει, τον συλλαμβάνει ... , τον σώζει από τας χείρας του δημίου καταδικάσασα αυτόν εις δια βίου εν Σιβηρία εξορίαν.

Ο Βακουίνος δεν αποθαρρύνεται και λυτρουται της αυτόν τύχης. Χάρις εις τον Διοικητήν, όστις ετύγχανεν εξάδελφός του, λαμβάνει την άδειαν, ίνα απέλθη εις επιστημονικήν προς νότον της Σιβηρίας αποστολήν. Φθας εις τα σύνορα της Σινικής ... αυτά, κατορθοί να διαπεραιωθή ως ναύτης εις Αμερικήν, και, μετά πεντεατή αιχμαλωσίαν και ανηκούστους στερήσεις, παρουσιάζεται μίαν ημέραν προς τους εν Λονδίνω φίλους του.

Εν τη ρηθείση πόλει ανέλαβε μετά του Χέρζεν, Οζάρεφ και άλλων την έκδοσιν εις την Ρωσικήν διάλεκτον της διασήμου επαναστατικής εφημερίδος Ο Κώδων. Αλλά ο κατά του τσαρισμού αγών ουδέν άλλον ην, ειμή συνέπεια πάσης της ηνωμένης πάντων των εθνών απεγνωσμένης αμύνης, αγωνιζομένων κατά των ιδίων τυράννων και δυναστών. Διαφέρων του Ματούν, πατριώτου, όστις εις μόνην την πατρίδα του αποβλέπων, περί μιας και μόνης "της ενότητος" εμάχετο, ο Βακουίνος εμάχετο

υπέρ της ελευθερώσεως όλων των λαών, και εις μόνην την προς τους απανταχού διεσπαρμένους ομοίους του κοινήν ενέργειαν, χάριν της ιδίας εκείνων από του ζυγού χειραφετήσεως αποβλέπων.

Ούτω μετά μικρόν κατέστη εις των δρώντων του Παγκοσμίου Εργατικού Συνεδρίου.

Εν έτει 1868 είχε την ιδέαν όπως συνενώση μετά του παγκοσμίου την ευρωπαϊκήν δημοκρατίαν. Επορεύθη μετά τινών φίλων του εις το εν Βέρνη συγκροτηθέν περί ειρήνης συνέδριον, λαβών τον λόγον, ηγόρευσεν, η δ' αγόρευσις του ην ενεργός, σκληρά, κατακεραυνωτική σχεδόν δια τους ευγενείς, αγόρευσις ήτις μακράν ήτο να ικανοποιήση το Συνέδριον, ή τούτο κολακεύση. Τότε απεχώρησε ξηρώς και αματακλήτως της δημοκρατίας, ιδρύσας την Παγκόσμιον σοσιαλιστικήν ενότητα.

Και το 1871 ήλθεν εις Λυών και προσεπάθησε να εμπνεύση εις την Μεσημβρινήν Γαλλίαν επαναστατικά προς την Κομμούνα των Παρισίων αισθήματα.

Μετά την κατάργησιν της Κομμούνας, απεσύρθη εν Ελβετία αποκλειστικώς εις το αλληλοεθνές δοθέν ζήτημα. Ενέπνευσεν εις την Ομοσπονδίαν των συντεχνιών τας αναρχικάς ιδέας, διέσπειρε τας αυτάς εν Ιταλία και Ισπανία ιδέας, ένθα χάρις εις τας προσπαθείας του είδον το φως άπειροι ανταρτικά ομοσπονδία της ομοσπονδίας, μετείχε πάντων των συνεδρίων τούτων και διοργάνωσε την κατά του γενικού συμβουλίου του Λονδίνου άμυναν, οπόταν τούτο ως δικτάτωρ προς τας λουπάς εφέρετο ομοσπονδίας, θέλων εκών άκων, να επιβληθή ως άρχων εις τας του μεγάλου συνδέσμου ομοσπονδίας.

Εμέφθησαν κατά μέγα μέρος τον Βακουίνο και τους φίλους του ότι εφόνευσαν την Ομοσπονδίαν.

Αλλά πρώτον η Ομοσπονδία δεν απέθανε, μετασχηματίσθη, συνωδώ τω πνεύματι της σήμεραν.

Υφίσταται εις τα επαναστατικά όλων των χωρών συστήματα και εις τας προς άλληλα σχέσεις. Πάσα άλλη οργάνωσις ομοσπονδίας εστίν αδύνατος, ως εκ των παρά των κυβερνήσεων ληφθέντων καταστατικών μέτρων.

(....)

(...)

Απεβίωσε εν Βέρνη τη 1 Ιουλίου 1876.

“Άνθρωπος Ελεύθερος” 9

Ο Σ. Καλλέργης πήγε στη Γαλλία ως προσκαλεσμένος των εκεί Ελλήνων αναρχικών και σοσιαλιστών, Παναγιώτη Αργυριάδη, Κ. Τσαβούτη, Γ. Γαβριήλ, Α. Μανωλάκου και Γ. Πουντελίκα. Στο Παρίσι, ο Παύλος Αργυριάδης τον έστειλε να εργασθεί στο τυπογραφείο του Τζ. Αλεμάν. Ταυτόχρονα, γνωρίστηκε με αρκετούς αναρχικούς και σοσιαλιστές της εποχής εκείνης, Ζαν Γκραβ, Πιοτρ Κροπότκιν, Λουίζ Μισέλ, Ζαν Ζωρές και άλλους. Μετά από ένα χρόνο πήγε στη Λυών, αλλά καθώς ήταν ήδη αρκετά γνωστός στη γαλλική αστυνομία συνελήφθη και στάλθηκε στη Μασσαλία και από εκεί πίσω ξανά στο Παρίσι. Με την επιστροφή του στο Παρίσι, απέκτησε επαφές και με την ομάδα που εξέδιδε το περιοδικό *Almanac du Pere Peinard*, με την εφημερίδα *Libertaire* του Σεμπαστιάν Φορ, και με την εκδοτική ομάδα των *Les Temps Nouveaux*.

Ταξίδεψε και σε αρκετές άλλες χώρες και έμεινε αρκετό διάστημα στην Κωνσταντινούπολη και στη Βιέννη. Όταν ο Καλλέργης επανήλθε στην Ελλάδα, η οργάνωσή του ήταν διασπασμένη καθώς οι περισσότεροι αναρχικοί είχαν, όπως είπαμε πριν, συγκροτήσει δική τους ξεχωριστή οργάνωση.

Το 1896 επανέλαβε την έκδοση του *Σοσιαλιστή*, σηματοδοτώντας την τρίτη περίοδο της εφημερίδας:

ΠΡΟΣ ΤΑΣ ΑΝΑΓΝΩΣΤΡΙΑΣ ΚΑΙ ΤΟΥΣ ΑΝΑΓΝΩΣΤΑΣ

Δεκαπέντε μήνες συμπληρούνται από της διακοπής του φύλλου ένεκα της διμήνου φυλακίσεως του ιδρυτού αυτού Σταύρου Καλλέργη δια το σοσιαλιστικόν ζήτημα και της μεταβάσεως και διαμονής αυτού εις Παρισίους επί εν έτος και πλέον χάριν του σοσιαλιστικού αγώνος.

Σήμεραν επανεκδίδοντες το φύλλον μετά μείζονος πείρας και πλείονος πλούτου γνώσεων, συντελούντων εις τούτο των γενναίων και διασήμων ευρωπαϊών δημοσιογράφων και συγγραφέων ελευθέρων σοσιαλιστών, έχομεν δι' ελπίδας, ότι θέλομεν τύχει της αρωγής των ομοφρόνων και πάντων των... από της αθλιότητος των ομοίων των και εξανισταμένων δια την κατάκτησιν της ανθρωπίνης Αξίας εν τα ... και ιδιοτελεί κοινωνία. 10

Αλλά τότε διέκοψε ξανά την κυκλοφορία της, γιατί μετέβη στην Κρήτη για να συμμετάσχει στη νέα εξέγερση εναντίον της οθωμανικής κατοχής. Εκλέχθηκε πληρεξούσιος της Κρητικής Πολιτείας και ήταν υποψήφιος βουλευτής Ρεθύμνου. Έγιναν κάποιες απόπειρες δολοφονίας του και στο τέλος επέστρεψε στην Αθήνα και επανέκδωσε τον *Σοσιαλιστή*, με αρκετές, όμως, αλλαγές, κυρίως στο περιεχόμενο. Είχε, στο μεταξύ, αρχίσει να εγκαταλείπει σταδιακά όσες από τις αναρχικές ιδέες πίστευε, και δημοσίευσε ένα αναμορφωμένο, σε σχέση με το πρώτο, σοσιαλιστικό πρόγραμμα, καθώς και την «Επιστολή προς άπαντας τους Έλληνες σοσιαλιστάς», στην οποία καταφερόταν εναντίον των αναρχικών, αν και, την ίδια στιγμή, προσπάθησε να έρθει σε επαφή με μερικούς αναρχικούς (όπως τους Μαγκανάρα, Καραμπιλια και Μαχαιρά) για τη δημιουργία σοσιαλιστικού κόμματος.

Τα αποσπάσματα που ακολουθούν είναι από εκείνη την περίοδο:

Α' Αναρχικοί Σοσιαλισταί

Οι Αναρχικοί Σοσιαλισταί όλων των χωρών εργάζονται κατά βούλησιν έκαστος προς διάδοσιν των ιδεών των. Συνέρχονται ομάδες κατά καιρούς εις διαφόρους πόλεις και συζητούν περί διαφόρων θεμάτων, αναγομένων εις την αναρχικήν ιδεάν, εκδίδουν συγγράμματα και εφημερίδας, κατά το πλείστον διανεμόμενα δωρεάν. Είναι πάρα πολύ αφοσιωμένοι εις την ιδεάν άνευ επιδείξεων, μη αναγνωρίζοντες μεταξύ των ουδένα αρχηγόν, σεβόμενοι όμως τους αγωνιστές και διακεκριμένους αναρχικούς συγγραφείς, εξων κορυφαίοι εισίν οι Πέτρος Κροπότκιν, ρώσσοσ πρίγκιψ, Ρεκλούς, ακαδημαϊκός, Ιούλιος Γκράβ, Σεβαστιανός Φώρ, Λουίζα Μισέλ, Γάλτε, Μαλατέστας και Αμίλκα Κυπριάνης, Ιταλοί και λοιποί άλλοι πολύ ... οίτινες από ιδίας των πρωτοβουλίας απεφασίζου την εξόντωσιν ατόμων μεγάλης περιωπής, φρονούντες ότι δια των μέσων τούτων θα ενσπείρουν τον τρόπον εις τας κυβερνήσεις και τας αναγκάσουν να ενδώσουν εις τας ιδέας των αφ' ενός, και αφ' ετέρου ότι συντελούσιν ούτω προς διάδοσιν των ιδεών των ανά τον Κόσμον, πρεσβεύουν δε προς τούτοις ότι ωρισμένη τάξις δεν παραιτείται ευκόλως των προνομίων της, ειμή δια των ανωτέρω μέσων και δια βιαίας απεγνωσμένης επαναστάσεως.

Οι αναρχικοί Σοσιαλισταί απέχουν των βουλευτικών εκλογών και πολεμούν αφόδρα τους νομιμόφρονας Σοσιαλιστάς όλων των σχολών, διάκεινται δε συμπαθώς προς τους Διεθνείς Επαναστάτας Σοσιαλιστάς. 11

Αναρχισμός και Αναρχικοί

Εν τη μεγαλοσχήμω ημερησία εσπερινή εφημερίδι των Αθηνών "Αστραπή" κάποιος έγραψεν εις σειράν άρθρων με το ψευδώνυμον "Φρικαλέος" φρικτά πράγματα περί "Αναρχισμού και Αναρχικών", λυπούμεθα όπου δεν δυνάμεθα ελλείψη χώρου να δώσωμεν εκτενή απάντησιν προς τον Φρικαλέον της "Αστραπής" και να αναπτύξωμεν τας σκέψεις ημών και άλλων ομοφρόνων επί του θέματος και να συστήσωμεν προς αυτόν αρκετά συγγράμματα προς μελέτην χάριν της αληθείας, λέγομεν όμως ότι η άγνοια δεν είναι έγκλημα. 12

Στην Αθήνα ο Καλλέργης παρέμεινε μέχρι το 1904, οπότε εγκαταστάθηκε μόνιμα στην Κρήτη και άρχισε να αγωνίζεται για την ένωση της με την Ελλάδα. Το 1908 παντρεύτηκε και από το γάμο του απέκτησε στη συνέχεια επτά παιδιά, ενώ γνωρίστηκε και με τον Ελευθέριο Βενιζέλο, αλλά διαφώνησε με τις απόψεις του και δεν συνεργάστηκε μαζί του. Το 1912 τύπωσε την «Έκκληση προς τους σοσιαλιστάς βουλευτάς, εφημερίδας και συλλόγους, καθώς και παράγοντας της Ευρώπης και της Αμερικής», στην ελληνική και γαλλική γλώσσα, ζητώντας τη συμπαράστασή τους στο ζήτημα της απελευθέρωσης της Κρήτης και της ένωσή της με την Ελλάδα. Το 1914 τύπωσε τη «Διάλεξη για το σοσιαλισμό» και την απέστειλε στο Σοσιαλιστικό Σύλλογο Αθήνας. Στο τελευταίο αυτό κείμενό του φαίνεται ότι είχε αλλάξει εντελώς τις ιδέες του, περνώντας πλέον σε μεταρρυθμιστικές και κοινοβουλευτικές απόψεις. Πέθανε το 1926, πάμφτωχος, στο χωριό Μπραχήμο Μυλοποτάμου.

Όπως είπαμε, το 1890 ο Σταύρος Καλλέργης ίδρυσε τον Κεντρικό Σοσιαλιστικό Σύλλογο και στις 3 Ιουνίου 1890 εξέδωσε την εφημερίδα *Σοσιαλιστής*, όπου συνυπήρχαν σοσιαλιστές και αναρχικοί, οι οποίοι δρούσαν από κοινού. Γραμματέας του Συλλόγου ήταν για μεγάλο διάστημα ο αναρχικός Ευάγγελος Μαρκαντωνάτος. Οι περισσότεροι αναρχικοί, αφού απέπεμψαν από το Σύλλογο το Σταύρο Καλλέργη, κυκλοφόρησαν τον Αύγουστο του 1893 την εφημερίδα *Σοσιαλιστικός Σύλλογος* ως όργανο του Κεντρικού Σοσιαλιστικού Συλλόγου, στην οποία αρθρογραφούσαν τακτικά οι Ε. Μαρκαντωνάτος, Αλ. Ματιάτος, Γ. Μαγκανάρας και άλλοι, ενώ δημοσιεύονταν και άρθρα του Π. Δρακούλη. Μετέπειτα, η κίνηση αυτή εξελίχθηκε στον Σύνδεσμο «Κόσμος».

Πριν φτάσουμε, όμως, στην ίδρυση του Συνδέσμου «Κόσμος», παραθέτουμε μερικά αξιοσημείωτα γεγονότα που προηγήθηκαν της συγκρότησής του. Όπως προαναφέρθηκε, στον εορτασμό της Εργατικής Πρωτομαγιάς του 1894 στο

Παναθηναϊκό Στάδιο, όπου συμμετείχαν χιλιάδες άτομα με κόκκινες σημαίες και κονκάρδες, τραγουδώντας τη «Μασσαλιώτιδα», μίλησαν οι Δρακούλης, Καλλέργης, Μαρκαντωνάτος και Γραμματικός. Στις 20 Μαΐου 1894, οι εφημερίδες δημοσίευσαν μια επιστολή προς τον γνωστό κεφαλαίουχο και τσιφλικά Ανδρέα Συγγρό, η οποία έλεγε τα εξής:

Πρέπει να δώσεις 23.560 δραχμές δια την έκδοσιν σοσιαλιστικού περιοδικού, ει δ' άλλως σείεται υπό τους πόδας σου το έδαφος και μοιραίων και άγριον τέλος σε περιμένει. Με εμπνέει το παράδειγμα του Ραβασόλ, του Βαγιάν, του Πολλά και του Ανρύ και τίποτε δεν με εμποδίζει να χρησιμοποιήσω τας μεθόδους των. Υποσημειούμαι μεθ' όλον το μίσος το οποίον τρέφω. Ε. Μαρκαντωνάτος.

Ταυτόχρονα, τη νύχτα της 20 προς 21 Μαΐου 1894, η Σταδίου γέμισε με συνθήματα και προκηρύξεις που έγραφαν «Ζήτω ο σοσιαλισμός. Θάνατος στους πλούσιους».

Εξετάζοντας την όλη πολιτική δραστηριότητα του Μαρκαντωνάτου, καταλήγουμε στο ότι η επιστολή αυτή θα πρέπει να ήταν προβοκάτσια της αστυνομίας ή «φάρσα» κάποιου αγνώστου. Αξίζει να σημειωθεί ότι, στο διάστημα αυτό, μια διεθνής αστυνομική υπηρεσία, με έδρα την Αμβέρσα του Βελγίου, είχε επιφορτισθεί με το έργο να χτυπήσει, με κάθε τρόπο, κάθε συνδικαλιστική και κοινωνική εκδήλωση, παντού στον κόσμο, συνεργαζόμενη με τις διάφορες κυβερνήσεις. Η υπηρεσία αυτή είχε ζητήσει τότε από την ελληνική κυβέρνηση φωτογραφίες όλων όσων είχαν πάρει μέρος στον εορτασμό της Πρωτομαγιάς του 1894 και, κυρίως, των ομιλητών, ενώ συνέστησε να διώκονται ποινικά ιδιαίτερα οι αναρχικοί με κάθε μέσο. Ο τότε διευθυντής της αστυνομίας Σταυρόπουλος, με τους υπαρχηγούς Έβερτ και Παλαμάρα, άρχισαν τις έρευνες. Ο Μαρκαντωνάτος ήταν καταζητούμενος για αρκετό καιρό. Στη διάρκεια του καλοκαιριού του 1894 συνελήφθησαν δέκα σοσιαλιστές και αναρχικοί, οι Ματιάτος, Δημόπουλος, Αποστολίδης, Μάργαρης, Καραγιάννης, Δούμας, Μπουρνιάς, Αθανασόπουλος, Συνοδινός και Παπαδημητρίου. Στα κρατητήρια έφαγαν τόσο ξύλο, που ο Διονύσιος Μάργαρης -κουρέας στο επάγγελμα- πέθανε από τα βασανιστήρια και τις κακουχίες. Ο Λυκούργος, γιος του Σταύρου Καλλέργη, σε συνέντευξή του ανέφερε ότι αυτός που πέθανε στη φυλακή από τα βασανιστήρια ήταν ο Μαρκαντωνάτος, αλλά είναι επιβεβαιωμένο ότι ο Μάργαρης ήταν αυτός που πέθανε όντας κρατούμενος. Ο Καλλέργης και οι υπόλοιποι οργάνωσαν συγκέντρωση διαμαρτυρίας στους Στύλους του Ολυμπίου Διός και, στη συνέχεια, οργανώθηκε μια περιοδεία στην επαρχία. Στις 28 Αυγούστου 1894, ο Καλλέργης συνελήφθη και οδηγήθηκε στις φυλακές του στρατώνα στο Μοναστηράκι. Λίγες μέρες αργότερα συνελήφθη και ο Ευάγ. Μαρκαντωνάτος.

Οι δέκα αρχικοί συλληφθέντες, εκτός του Μάργαρη, και οι Καλλέργης και Μαρκαντωνάτος, κατηγορήθηκαν ότι συμμετείχαν σε παράνομη συνάθροιση, αυτή δηλαδή της Εργατικής Πρωτομαγιάς του ίδιου χρόνου. Η δίκη του Καλλέργη διαχωρίστηκε και κατηγορήθηκε ότι διοργάνωσε σοσιαλιστικές συναθροίσεις σε διάφορα μέρη, ότι έσπειρε τη διχόνοια ανάμεσα στο λαό και ότι δημοσίευσε στον *Σοσιαλιστή* το άρθρο του Κροπότκιν «Εις αίων προσδοκίας». Αλλά στη δίκη του στις 28 Οκτωβρίου, αθώωθηκε και, όπως είπαμε, μετέβη στο Παρίσι.

Κατά τα μέσα Οκτωβρίου, διαχωρίστηκε και η δίκη του Ευάγγελου Μαρκαντωνάτου από των υπολοίπων, αλλά τελικά και αυτός αθώωθηκε. Όταν οι υπόλοιποι συλληφθέντες απελευθερώθηκαν, τον Αύγουστο του 1894, εξαιτίας της συνεχιζόμενης προφυλάκισης του Καλλέργη και της επακόλουθης διακοπής της κυκλοφορίας του *Σοσιαλιστή*, αυτοί άρχισαν να εκδίδουν μια νέα εφημερίδα, την *Σοσιαλισμός*, αλλά η κυκλοφορία της μάλλον σταμάτησε προς το τέλος του ίδιου χρόνου. Στην ομάδα και εφημερίδα αυτή συμμετείχε και ο Δημήτρης Φωτόπουλος, ο οποίος συνεργάστηκε, αργότερα, με το *Νέον Φως* του Πύργου, ενώ μετά τη διάλυση του Αναρχικού Ομίλου Πύργου εγκαταστάθηκε στην Αθήνα. 13

Ο Ευάγγελος Μαρκαντωνάτος

Ο Ευάγγελος Μαρκαντωνάτος γεννήθηκε στην Κεφαλονιά το 1868. Ήταν φοιτητής Νομικής όταν εντάχθηκε στον Κεντρικό Σοσιαλιστικό Σύλλογο και έγινε γραμματέας του. Παράλληλα εργαζόταν και ως τυπογράφος. Ήταν, επίσης, αρθρογράφος του *Σοσιαλιστή*. Ως γραμματέας του Συλλόγου αμφισβήτησε την ηγεσία του Καλλέργη και πρωτοστάτησε στην κυκλοφορία της εφημερίδας *Σοσιαλιστικός Σύλλογος*. Ομιλητής, όπως είδαμε πριν, στην εκδήλωση για την Πρωτομαγιά του 1894 προκαλέσας ενθουσιώσεις ζητωκραυγές για την σοσιαλιστική ιδέα (Ακρόπολις, 2 Μαΐου 1894, αναδημοσίευση Π. Νούτσου). Μετά την αθώωσή του, αντιτάχθηκε και δεν συμμετείχε στην ενοποίηση των τότε σοσιαλιστικών ομάδων για την υποψηφιότητα του Πλάτωνα Δρακούλη στις εκλογές του 1895, και φέρεται να συνεργάστηκε στενά με την αναρχική ομάδα εφημερίδα της Πάτρας *Επί τα Πρόσω* και την *Αναρχική Βιβλιοθήκη*. Λέγεται ότι μετά τη διάλυση των Πατρινών αναρχικών μετανάστευσε στις ΗΠΑ και από τότε χάθηκαν τα ίχνη του.

Στη συνέχεια παρατίθεται άρθρο του Ευάγγελου Μαρκαντωνάτου, με τίτλο «Η πολυτέλεια ως προνόμιο που πηγάζει από το γένος και τον πλούτο», που δημοσιεύτηκε στον Σοσιαλιστή (τεύχος 16, Δεκέμβριος 1892):

Η ΠΟΛΥΤΕΛΕΙΑ ΩΣ ΠΡΟΝΟΜΙΟ ΠΟΥ ΠΗΓΑΖΕΙ ΑΠΟ ΤΟ ΓΕΝΟΣ ΚΑΙ ΤΟΝ ΠΛΟΥΤΟ.

Την ανισότητα των κοινωνιών χαρακτηρίζει προ πάντων η πολυτέλεια. Από των αρχαιοτάτων χρόνων ο κοινωνικός ούτος σάραξ κατατρώγει την ανθρωπότητα. Ανατρέχοντες εις τους αρχαίους χρόνους βλέπομεν ότι όπου ο άνθρωπος ην δούλος εκεί και η πολυτέλεια είχε φθάσει εις το ακρότατον αυτής σημείον. Δια τους εκμυζητάς του λαού βασιλείς και άρχοντας των αρχαίων Ασσυρίων, Αιγυπτίων κ.τ.λ., η πολυτέλεια ην το μόνον μέσον όπως επιδείξωσι την επί των λοιπών ανθρώπων υπεροχήν των. Όσον η ανθρωπότης ανεπτύσσετο τόσοσιν αυτή ελαττούτο, όσον δε εξαχρειούτο, τόσοσιν ηύξανεν. Είναι ιστορικώς αποδεδειγμένον ότι τα έθνη εκείνα καθώς και τα πρόσωπα, τα οποία εκυριεύθησαν υπό του δαίμονος της πολυτελείας διεφθάρησαν και καταστράφησαν.

Οι αρχαίοι Ρωμαίοι εφ' όσον διετέλουν λιτοί και ολιγαρκείς εδοξάσθησαν και εμεγαλούργησαν, όταν δε εισεχώρησε παρ' αυτοίς ο σάραξ της πολυτελείας, ητιμάσθησαν εξηχειώθησαν και παρεσκεύασαν την πτώσιν των. Ο μέγας Αλέξανδρος ημαύρωσεν οπωσούν κατά τα τελευταία του έτη το εαυτού όνομα, ένεκεν της εις την πολυτέλειαν ροπής αυτού. Κατά τους νεωτέρους χρόνους καθ' ους την αριστοκρατίαν του γένους και της παιδείας αντικατέστησεν η του πλούτου, η πολυτέλεια έλαβε μεγαλυτέραν επίδοσιν. Ούτω δε βλέπομεν ότι ενώ χιλιάδες χιλιάδων τέκνων του λαού πάσχουσιν εκ της πείνης και ριγώσιν εκ του ψύχους, η αβροδίαιτος κόρη νεοπλούτου εμπόρου κατασπαταλά χιλιάδας δραχμών εις πολυτελή κοσμήματα και φορέματα ουδόλως λογιζόμενη ότι υπάρχουν χιλιάδες δυστυχείς οίτινες στερούνται και του επιουσίου άρτου.

Ο σοσιαλισμός θεωρεί την πολυτέλειαν ανωφελή και συγχρόνως επιβλαβή εις την ευημερίαν του ατόμου και συλλήβδην της κοινωνίας απάσης. Οπόσων δε κακών πρόξενος τη κοινωνία εγένετο η πολυτέλεια ουδείς υπάρχει ο αρνούμενος. Πόσαι δε θαλλεραί υπάρξεις κατέστρεψαν τον βίον ή παρεδόθησαν εις την ατίμωσιν, διότι εκ ζηλοτυπίας προς ομοίων των, δεν ηδυνήθησαν να απολαύσωσι και αυταί ωραία ενδύματα ή τιμαλφή κοσμήματα!

Η τοιαύτη κοινωνική ανωμαλία πρέπει να εκλείψη, και θα εκλείψη όταν η επικράτησις των σοσιαλιστικών αρχών ισοπεδώσῃ τας κοινωνίας και αποκόψῃ πρόρριζα πάσαν εκ του γένους και του πλούτου προερχομένην υπεροχήν.

Επίσης, παρατίθεται ένα ακόμα άρθρο του Ε. Μαρκαντωνάτου σχετικά με τα εγκαινία της Διώρυγας του Ισθμού της Κορίνθου, το οποίο δημοσιεύτηκε στο πρώτο φύλλο του Σοσιαλιστικού Συλλόγου, στις 14 Αυγούστου 1893:

Η ΤΟΜΗ ΤΟΥ ΚΟΡΙΝΘΙΑΚΟΥ ΙΣΘΜΟΥ

Γεγονός μεγάλης σημασίας και προσοχής άξιον συνετελέσθη προ ολίγων ημερών, προσελκύσαν τον θαυμασμόν και την προσοχήν πάντων.

Κατά την προπαραελθούσαν Κυριακήν ετελέσθησαν τα εγκαινία της Κορινθιακής διώρυγος εις α παρευρέθησαν πλείστοι όσοι εκ τε της Πρωτευούσης και των Επαρχιών. Η Βασιλική οικογένεια και οι Υπουργοί προς τούτοις δε μοίρα του ημετέρου και εκ του Φαλήρου ορμούντος Αγγλικού στόλου παρήσαν κατά την επίσημον στιγμήν των εγκαινίων.

Το έργον και υπό έποψιν εκτελέσεως και υπό έποψιν της κοινής χρήσεως είναι σπουδαίον και προοιωνίζεται πλήρη επιτυχίαν του σκοπού της συγκοινωνίας δι' ον εξετελέσθη.

Εγράφησαν άρθρα επί άρθρων κατά διαφόρους καιρούς υπό των λοιπών εφημερίδων περί των καθ' εκάστων και νυν δε ότε ετελέσθησαν τα εγκαινία, δεν υστέρησαν κατά τούτο αλλ' επλήρωσαν ολοκλήρους στήλας με ταχυδρομικά και τηλεγραφικά ανταποκρίσεις, και ως εκ τούτου, επειδή άλλως τε και ο χώρος της εφημερίδος μας είνε αναλόγως μικρός και το πράγμα δεν είναι επίκαιρον, κρίνομεν περιττήν την εξιστόρησιν των λαβόντων χώραν κατά τε την εκτέλεσιν του έργου και κατά την τελετήν των εγκαινίων καθ' ην αρκούμεθα να αναγράψωμεν, ότι ο Βασιλεύς εξεφώνησε λόγον μνημονεύσας πάντων των από αρχαιοτάτων χρόνων συλλαβόντων την ιδέαν περί της τομής του Ισθμού της Κορίνθου, και κατέληξεν εις την απονομήν παρασήμου εις τον Μάτσαν, εργολάβον του Α. Συγγρού, του γνωστού ευεργέτου, όστις ανταπαντών εις τον βασιλικόν λόγον, ωσάν να απευθύνετο προς αυτόν, είπεν ότι το ν' αναλάβη την αποπεράτωσιν του έργου με ιδικά του κεφάλαια το έπραξεν ουδόλως αποβλέπων εις ιδιοτελείς σκοπούς !! αλλά δια το καλόν του τόπου και χάριν της συγκοινωνίας! Ευεργέτης άνθρωπος!!!

Το εξής όμως μας παρήγαγεν μεγάλην αίσθησιν, ότι εξ όσων εξεφώνησαν λόγους είτε αντεφώνησαν ή έγγραφαν εις εφημερίδας, αρκεσθέντες ν' αναφέρουν μόνο περί Νέρωνος και Καίσαρος και δεν ανεφέρθησαν περί των άλλων εκ των

αρχαίων των συλλαβόντων την τομήν του Ισθμού και περί πολλού πεθαμένων, όπως καταδείξωσιν ότι έκαστος συνετέλεσεν εις την ευόδοσιν του έργου, παρέλειψαν ν' αναφέρουν, είτε από σκοπού είτε μη δίδοντες σημασίαν, έστω και μίαν λέξιν περί των εργατών, των κυρίως συντελεσάντων εις την κατασκευήν του όλου πολυμύχθου έργου.

Ουδείς περί αυτών ανέφερεν, ουδείς εμνήσθη αυτών, ουδείς τους ενεθυμήθη. Και τούτο διότι τους θεωρούν ως κτηνώδεις μηχανάς αίτινες τρώγουν άρτον και τίποτε περισσότερον. Αν όμως εξηρτάτο από ημάς, ηθέλομεν ανεγείρει εις μέρος περιφανές της διώρυγος ανδριάντα προσωποποιούντα τον εργάτην, την ψυχήν αυτήν παντός μεγάλου και γενναίου έργου και ηθέλομεν απονείμη εις το σύνολον των εργατών το παράσημον, το οποίον έλαβεν ο Μάτσας, όπως ο Βίκτωρ Ουγκώ επρότεινε εις την Αγγλικήν Κυβέρνησιν ότι θα ήτο δικαιότερα εάν αντί της μορφής ενός μόνον ανδρός, του Βελιγκτώνος νικητού της Βατερλούης, ύψωνεν εις τα νέφη ανδριάντα όλου στρατού.

Μαρκαντωνάτος.

Ο Σοσιαλιστικός Σύνδεσμος «Κόσμος»

Με την αναχώρηση του Σ. Καλλέργη για το Παρίσι, δημιουργήθηκε, όπως είπαμε πριν, ο Σοσιαλιστικός Σύνδεσμος «Κόσμος», αποτελούμενος κυρίως από σοσιαλιστές και αναρχικούς, πρώην μέλη του Κεντρικού Σοσιαλιστικού Συλλόγου (Δ. Φωτόπουλος, Δ. Στωικός, Δ. Μειντάνης, Η. Αναστασίου, Δ. Παπαδημητρίου, Γ. Δημητρίου, Σ. Μουσούρης, Α. Γαβαλάς, Μ. Αντωνιάδης, Α. Ρούσσο, Ε. Καλπακίδης, Κ. Συνοδινός, Β. Παπαχρυσάνθου, Χ. Σκαλησιάνας, Α. Ματιάτος, Π. Ελευθερίου, Καραγιάννης, Αποστολίδης, Αθανασόπουλος, Ν. Δούμας, Δ. Γραμματικός κ.ά.).

Οι αναρχικοί του «Κόσμου» είχαν στενή επαφή με την *Επί τα Πρόσω* της Πάτρας, κάτι που επιβεβαιώνει και το γράμμα του Αναρχικού Εργατικού Συνδέσμου Αθήνας στο διεθνές συνέδριο του 1900.

Το Καταστατικό του Συνδέσμου «Κόσμος» παρατίθεται στο Παράρτημα II.

Την Επιτροπή του Συνδέσμου επρόκειτο να αποτελέσουν οι Ηρακλής Αναστασίου, Μιχαήλ Αντωνιάδης, Στυλιανός Δ. Μουσούρης, Χαραλάμπης Σκαλησιάνας, Κωνσταντίνος Συνοδινός, μαζί με τους Αντώνιο Γαβαλά και Εύπλου Καλπακίδη, με γραμματέα τον Χ. Σκαλησιάνα. Φαίνεται, όμως, ότι τέτοια επιτροπή δεν εξελέγη τελικά, ή δεν υπάρχουν διαθέσιμα τα ονόματα των μελών της. Επίσης, ο Σύνδεσμος περιόρισε τη δράση του στην Αθήνα και τον Πειραιά, ενώ δεν φαίνεται και να εκδόθηκε και το δημοσιογραφικό όργανο *Κόσμος*.

Ο «Κόσμος» οργάνωσε και την απεργία του Λαυρίου το 1896. 14

Η μεγαλύτερη επιτυχία του Συνδέσμου «Κόσμος» ήταν η οργάνωση και συμμετοχή στη μεγάλη απεργία των μεταλλωρύχων του Λαυρίου του 1896. Ανάμεσα στους μεταλλωρύχους της πόλης υπήρχαν και αρκετοί που είχαν επηρεαστεί από σοσιαλιστικές και αναρχικές απόψεις. Οι μεταλλωρύχοι εργάζονταν 12 με 14 ώρες την ημέρα, χωρίς ασφάλιση και περίθαλψη, με συχνά ατυχήματα, θανάτους μέσα στις στοές, σε εντελώς απάνθρωπες συνθήκες εργασίας. Τα μεταλλεία διαχειριζόταν η γαλλική εταιρία Ζαν Σερπιερί-Ρου-Φρασινέ και Σία.

Η απεργία άρχισε στις 2 Απριλίου 1896. Εκλέχθηκε απεργιακή επιτροπή αποτελούμενη από τους εργάτες Μιχ. Τσούχλαρη, Ιωσ. Μαντά, Δημ. Βαγιωνή, Εμμ. Κουκλάκη, Στ. Λαγωνικάκη και άλλους. Η απεργιακή επιτροπή προσπάθησε να διαπραγματευτεί με την εργοδοσία, αλλά δέχθηκε επίθεση με πυροβολισμούς από τους φύλακες. Οι υπόλοιποι απεργοί έτρεξαν να δουν τι γίνεται και δέχθηκαν και αυτοί σφαίρες, με αποτέλεσμα να σκοτωθεί ένας εργάτης. Άρχισαν έτσι συμπλοκές με τους φύλακες, οι οποίοι σκοτώθηκαν όλοι από τους εργάτες, εκτός από έναν που μόνο τραυματίστηκε.

Εξαγριωμένοι, οι εργάτες έσπασαν τα γραφεία της εταιρείας, έσκισαν τα έγγραφα και πολιορκήσαν κτίριο στο οποίο είχε καταφύγει ο διευθυντής των μεταλλείων. Τις επόμενες ημέρες, κατέφθασαν ενισχύσεις της αστυνομίας, οι οποίες, όμως, δεν κατάφεραν να λυγίσουν τους εργάτες, που απειλούσαν να ανατινάξουν τις στοές με δυναμίτες. Οι επικεφαλής αστυνομικοί Καρατζάς και Βεντικός είχαν χάσει τον έλεγχο της κατάστασης. Τελικά, ο διευθυντής διέφυγε με την κάλυψη και βοήθεια του τότε δημάρχου Λαυρίου, Νέγρη. Κατέφθασαν ενισχύσεις του στρατού και σε νέες συμπλοκές σκοτώθηκαν δύο ακόμα εργάτες, ενώ αρκετοί άλλοι τραυματίστηκαν. Επίσης, έγιναν και αρκετές συλλήψεις. Ανάμεσα στους συλληφθέντες ήταν και τα μέλη του «Κόσμου», Δημήτρης Παπαδημητρίου και Γαβριήλ Δημητρίου, οι οποίοι, όμως, δεν παραπέμφθηκαν σε δίκη.

Παρά την παρουσία απεργοσπαστών και την τρομοκρατία από πλευράς του στρατού, οι εργάτες άντεξαν μέχρι το τέλος και κανείς απεργοσπάστης δεν μπήκε στις στοές. Η απεργία τελείωσε στις 21 Απριλίου 1896, αλλά οι εργάτες το μόνο που κέρδισαν ήταν μια μικρή αύξηση του μισθού. Ο αναβρασμός, όμως, στο Λαύριο συνεχίστηκε για πολύ ακόμα.

Προς τα τέλη του 1897 με αρχές του 1898, ο Σύνδεσμος σταμάτησε τη δράση του, άγνωστο έως σήμερα για ποιους λόγους, όπως, επίσης, άγνωστη είναι και η τύχη αρκετών συμμετεχόντων σε αυτόν. Μερικοί, όπως οι Ηρακλής Αναστασίου και Δρόσος Μείντάνης, καθώς και ο Νικόλαος Δούμας -ο οποίος εγκαταστάθηκε στην Αίγυπτο και συμμετείχε στη δραστηριότητα των εκεί ελληνόφωνων αναρχικών και εργατικών κύκλων-, συνέχισαν τη δράση. Αλλά είναι πολύ πιθανόν κάποιοι από τους υπόλοιπους να απορροφήθηκαν από διάφορα ρεφορμιστικά σχήματα κατά τα επόμενα χρόνια, κάποιοι να μετανάστευσαν στο εξωτερικό και κάποιοι να ιδιώτευσαν.

Σημειώσεις

1. Το κάθε τμήμα είχε κοσμήτορα, γραμματέα και συμβούλους. Έτσι, στο τμήμα «Δράσις» κοσμήτορας ήταν ο Σ. Καλλέργης, γραμματέας ο Αλεξ. Ματιάτος και σύμβουλοι οι Δημ. Παπαδημητρίου, Δ. Καλλέργης και Κ. Συνοδινός. Στο τμήμα «Αδελφότης» κοσμήτορας ήταν ο Ν. Τολύπας, γραμματέας ο Σ. Ταγωνίδης και σύμβουλοι οι Γ.Α.Τζιτζιτίης, Ν. Σαΐτας και Γ.Ν. Τζιτζιτίης. Στο τμήμα «Ελευθερία» κοσμήτορας ήταν ο Χ. Πουλόπουλος, γραμματέας ο Ι. Παπαδημητρόπουλος και σύμβουλοι οι Δ. Αναγνωστόπουλος, Ν. Φιλιπούσης και Γ. Αποστολίδης. Στο τμήμα «Ισότης» κοσμήτορας ήταν ο Σπ. Νάγος, γραμματέας ο Ε. Μαρκαντωνάτος και σύμβουλοι οι Χρ. Βούλγαρης, Ι. Χρηστόπουλος και Δημ. Στριμμένος. Επίσης, μάλλον συγκροτήθηκε και τμήμα σπουδαστών.

2. Ο Σπυρίδων Νάγος καταγόταν από τον Πύργο Ηλείας και αρχικά είχε επηρεαστεί από τον αναρχισμό, αν και συνεργάστηκε με τον Πλάτωνα Δρακούλη. Αργότερα, όμως, εξελίχθηκε σε έναν από τους σημαντικούς παράγοντες και θεωρητικούς του ελληνικού τεκτονισμού, που επιχείρησε να εισάγει σε αυτόν στοιχεία της θεοσοφίας και των περί χριστιανισμού απόψεων του Δρακούλη.

3. Στο τμήμα Πειραιά κοσμήτορας ήταν ο δάσκαλος Μαρ. Σακαγιάννης, γραμματέας ο φοιτητής Ιω. Κατσαφάδος, ταμίας ο Δ. Γιακουμάκης και σύμβουλοι οι Καρ. Κατσης, Χρ. Δέδες και Γ. Καμπίτης. Στο τμήμα Λαυρίου (η συγκρότηση του οποίου εμφανίζεται από τον Θ. Μπενάκη ως προσωπική επιτυχία του Σ. Νάγου) κοσμήτορας ήταν ο δικηγόρος Κοσμάκης, γραμματέας ο επίσης δικηγόρος Αντ. Μπουρνιάς, ταμίας ο Ιω. Καλιμπασέρης και σύμβουλοι οι Ν. Βλασάρης, Γ. Κοντογιώργης και Γ. Καρράς. Το τμήμα Πύργου ιδρύθηκε την 1^η Μαΐου 1893 και είχε εξαμελές συμβούλιο του οποίου κοσμήτορας ήταν ο Ευστάθιος Μαρινόπουλος, γραμματέας ο Ιωάννης Καραμίχαλος, ταμίας ο Κων. Σταματόπουλος και μέλη οι Ιω. Παπαγεωργαντάς, Γ.Χ. Δασκαλάκης και Ανδρέας Καρκαβίτσας. Στο τμήμα Κατακώλου σημαντική μορφή ήταν ο Άγγελος Μωρέτης.

4. "Σοσιαλιστής", Αριθ. 52 Αθήνα Α΄ Φεβρουαρίου 1893, σελ. 3.

5. Μερικά από τα κείμενα αυτά παρατίθενται στα βιβλία: «Σταύρος Καλλέργης. Ανέκδοτα κείμενα», έκδοση της ΓΣΕΕ, στο βιβλίο «Σταύρος Καλλέργης. Το όραμα και η πράξη του πρωτοπόρου σοσιαλιστή», έκδοση Ιδρύματος Κοινωνικών-Ιστορικών Ερευνών «Σταύρος Καλλέργης», στο βιβλίο του γιου του Λυκούργου Καλλέργη, «Σταύρος Καλλέργης. Το Διεθνές Σοσιαλεργατικό Κίνημα από τον 19^ο αιώνα και ο "υπαρκτός" σοσιαλισμός», Εκδόσεις «Προσκήνιο»-Άγγελος Σιδεράτος και στο περιοδικό «Έρεισμα» των Χανίων Κρήτης (τεύχος-αφιέρωμα του 1996).

6. «Πρακτικός Κοσμοπολιτισμός» σελ.55-56 στο Σταύρος Καλλέργης, Εγκόλπιον του Εργάτου, Κούριερ Εκδοτική, Αθήνα, 2000.

7. «Σοσιαλιστής», τεύχος 7, 21-28 Ιουλίου 1890.

8. Δημοσιεύτηκε και στην εφημερίδα «Σοσιαλιστικός Σύλλογος», τεύχος 12, 1 Μαΐου 1894, σελ. 4.

9. Ο Δημήτρης Καλατζόπουλος θα εγκατασταθεί αργότερα στο Βόλο όπου θα ιδρύσει μια ομάδα αναρχοσυνδικαλιστικών τάσεων και θα εκδώσει τη βραχύβια εφημερίδα «Εργάτης».

10. Το κείμενο αυτό δημοσιεύτηκε στην εφημερίδα «Σοσιαλιστής», τεύχος 12, σελ. 4, Αθήνα, Αύγουστος 1892, σελ. 4. Δεν γνωρίζουμε ποιος υπέγραφε με το ψευδώνυμο «Άνθρωπος Ελεύθερος». Όπου υπάρχουν (...) σημαίνει ότι υπάρχει

δυσανάγνωστη λέξη. Οι δύο τελευταίες παράγραφοι δεν διαβάζονται καν. Διατηρείται η ορθογραφία και το συντακτικό του συγγραφέα, αλλά όχι το πολυτονικό σύστημα.

11. «Σοσιαλιστής», Αριθ. 59, Αθήνα Β' Ιανουαρίου 1896.

12. Απόσπασμα κειμένου του Σταύρου Καλλέργη με τίτλο "Πρακτικός Κοσμοπολιτισμός". Δημοσιεύτηκε στην εφημερίδα "Σοσιαλιστής", τεύχος 72 Αθήνα 25 Ιουνίου-10 Ιουλίου 1902 (σελ. 2).

13. "Σοσιαλιστής", τεύχος 72 Αθήνα 25 Ιουνίου-10 Ιουλίου 1902, σελ. 3.

14. Ο Δημήτρης Φωτόπουλος αργότερα έγινε μαρξιστής και συμμετείχε στο Σύνδεσμο των Εργατικών Τάξεων της Ελλάδος (ΣΤΕΤΕ), που είχε ιδρυθεί το 1908 από τον Δρακούλη και άλλους. Στην οργάνωση αυτή συμμετείχαν, επίσης, οι Βασίλης Δουδούμης -παλαιός σοσιαλιστής από την Πάτρα και πρόεδρος της παλαιάς Σοσιαλιστικής Αδελφότητας Πάτρας- ο Δημήτρης Στωικός, ο αναρχικός και τακτικός αρθρογράφος του «Σοσιαλιστή» Ηρακλής Αναστασίου, και το παλιό μέλος του Σοσιαλιστικού Συνδέσμου «Κόσμος» Αντώνιος Γαβαλάς και άλλοι.

****Το Έβδομο Κεφάλαιο με τίτλο "Ο Σταύρος Καλλέργης, ο 'Κόσμος', ο Ηρακλής Αναστασίου, ο Αναρχικός Εργατικός Σύνδεσμος Αθηνών" του βιβλίου "Ο Ήλιος της Αναρχίας ανέτειλε - Για μια ιστορία του αναρχικού κινήματος στον 'ελλαδικό' χώρο", εκδόσεις Κουρσάλ, Ιούνης 2017.***